

alig lehet másképpen. A helytörténetírás rendszerint túlmutat önmagán, rajta kívül álló célokat szolgál. Innét értelmezhető koronkénti irányzatai is. Nem véletlen, hogy a múlt század második felében a háborúk és a magyar közigazgatás története foglalkoztatta leginkább a kutatókat. S az sem, hogy a század végén a társadalmi és gazdasági szempontok kerültek előtérbe, de még mindig a birtokos családok nemzetfenntartó erejét bizonygatta a helytörténet. Mátyusz Elemér 1924-ben ugyancsak a köznemesség történelmi létének tanulmányozására ösztönzött — hiszen az évszázados mozdulatlanságban, passzivitásban élő parasztságra nem érdemes az időt pazarolni. Minket pedig — mindezekkel szemben — éppen az érdekelt, hogy milyen szerepet játszottak a néptömegek — a parasztság, s egyre inkább a munkásság — a történelem folyamán. Akárhogyan is nézzük, ezeket a koronkénti változatokat mégiscsak valamiféle külső — a társadalom és a politika felől érkező — hatások hozták létre. A helytörténetnek tehát a belső indítékok mellett számolni kell a külső ösztönzőkkel is. Ha ezt nem tenné, belterjes tényezővé válna, s éppen a hivatásától fosztaná meg magát.

Szóba került az eszmecsere során, hogy a köztörténet és a helytörténet nem egymást kizáró megközelítései a történelmi valóságnak, hanem éppen egymást kiegészítő, feltételező feldolgozásmódok. Mégis sokan lebecsülően nyilatkoznak a helytörténetről. Hadd tegyem mindehhez hozzá, hogy a helytörténet potenciálisan legnagyobb „fogyasztója”, az iskola egyre jobban felismeri a regionális ismeretek jelentőségét az oktatásban. A most folyó tanév fő feladatai között az OM nem véletlenül hangsúlyozza a helyi vonatkozások fontosságát a hazafiasságra és közeletiségre nevelésben. Az új tantervek pedig megfogalmazták az igénybevétel elveit, gyakorlati módozatait is. A helytörténet kutatóit is érdekli talán, hogy az új történelem-tantervek kialakításakor, hogyan látták a tanárok a szűkebb pátriára utaló ismeretek szerepét a tanításban. Egyesek szerint a helytörténet igen jó eszköz az országos történet korrigálására, a fehér foltok eltüntetésére, a történelemszemléleti torzulások leküzdésére. (Hogy igazuk van, nógrádi példákkal is alátámaszthatnánk.) Mások szerint a helytörténeti ismeretek a köztörténeti folyamatok érzékletesebb, gazdagabb megvilágítására szolgálnak; biztosítják a szélesebb háttérrel, a közvetlen illusztrálást. (Minden igazuk mellett sem árt figyelmeztetni őket, hogy a helytörténet nem feltétlenül egyszerű vetülete az országos történetnek.) Nem lebecsülendő álláspont, hogy a környezetet érintő ismeret — a szubjektív érdekelttség folytán — jobban rögződik az emlékezetben, s általa a tanuló túlterhelés veszélye nélkül jut birtokába jelentős történelmi anyagnak, s a helytörténeti adatok szinte a köztörténet horgaivá válhatnak a megjegyzésben. Bármelyik álláspontra szavazunk is a felsoroltak közül, annyi bizonyos, hogy mindegyik a helytörténet jelentőségének felismeréséből született.

Befejezésül visszakanyarodnék egy már több ízben érintett vonatkozásra. Az iskolában, a népművelésben, s általában az életben a helytörténet a nevelés segédtudománya. Azé a nevelésé, amely a társadalomhoz való aktív viszony kimunkálásán fáradozik. „Minden dolog azonos önmaga történetével” — mondja Hegel. S „önmaguk és környezetük állandóan változó összefüggéseivel” — egészíti ki Marx.

A magyar falvak, városok, üzemek, intézmények is önmaguk történetével azonosak, s egyben részei az országos történelem mozgásának. Megismerésük — eddigi múltjuk megismerése. S a múlt feltárásából alakul ki a helyi tervezés iránti érdeklődés, s ebből az érdeklődésből születik az az egészséges lokálpatriotizmus, amely nemcsak kötődést jelent, hanem a szűkebb hazáért való cselekvés ösztönzője is. Amit ma a történelem a társadalmi ismeretekben, a társadalmi kérdések iránti vonzódás felkeltésében nyújthat, azt nem kis mértékben a helytörténet által nyújthatja. Azért is kell az ilyen irányú tevékenység problémáival, eredményeinek hatásával az eddigieknél többet foglalkoznunk.

Szabó Károly

Jövők jelene

Nem ismerem eléggé a helytörténetírásnak az ország különböző területein jelentkező eredményeit és gondjait, jóllehet több helyismerettel, helytörténettel foglalkozó országos és regionális tanácskozáson vettem részt, néhány esetben ilyen jellegű tudományos konferencián korreferátumot is tartottam saját kutatásaim eredményeiből. Ezek az ismeretek, továbbá a megyében szerzett tapasztalatok mégis arra ösztönöznek, hogy röviden motíváljam a helytörténet Hegyi András által említett, sok esetben elmarasztaló megítélését.

Anélkül, hogy a kérdést részleteiben bonckés alá vennék, szükségét érzem annak, hogy az alábbiakra hívjam fel a figyelmet. Tudvalevő, hogy hazánkban a szocializmus alapjainak lerakása után, a fejlett szocializmusra való áttérés időszakában — azaz a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek elejéig — a korábban jóval nagyobb szerepet kaptak a gazdasági és társadalmi életben az érdekviszonyok, az össznépi érdek mellett a csoport- és egyéni érdek. Irányítási rendszerünk is módosult: a centrális irányítás háttérbe szorult, a decentralizációs folyamat megindulása mozgásba hozta a megyei, járási és kisebb helyi erőket. Növekedett a megyék (járások, városok, községek) önállósága; a döntési jogkör decentralizálása az új gazdasági irányítás rendszerének bevezetését követően fokozta a vállalati gazdálkodás felelősségét, bővítette jogkörét. A nagyobb önállóság talaján erősödtek fel s kaptak új tartalmat az egészséges lokálpatriotizmus különböző formái, jelenségei. Ennek az időszaknak a termékeként (vagy szebb kifejezéssel élve: tudati kísérőjeként) a település-, üzem-, tsz-történetek sora látott napvilágot. A másik külső tényező, amely mozgásba hozta a helytörténetírást, a nagy történelmi évfordulók kapcsán kialakult alkotó légkör. Hazánk felszabadulásának 20. és 25. évfordulója, a megyeszékhelyek, városok jubileumi megemlékezései, a közoktatásban és a közművelődésben a hazafias nevelés előtérbe kerülése sajátos feladatokat róttak a helytörténetírásra is.

A helytörténetírás tehát objektíve is elsődlegesen helyi igényeket elégített ki. Beszűkülését aztán más tényezők segítették elő. Az első időszakban az országos műhelyek (a történetírás élvonalala) meglehetősen tartózkodó magatartást tanúsítottak a helytörténetírással szemben. (Eltelt például jó néhány év, amíg egy-egy akadémiai, kandidátusi értekezés témájával hozzájárult bizonyos település- vagy üzemtörténeti disszertációk elfogadásához. Kétségtelen viszont, hogy egyes sekélyes vagy kétes értékű helytörténeti munkák óvatosságra készítették a jószándékú, országos hírű kutatókat is.) Az országos kutatási témákhoz kapcsolódást nehezítette továbbá, hogy csupán 1969-ben jelent meg a Tudománypolitikai Irányelvek, s annak megyei adaptációja csak 1970-ben jelenhetett meg.

Fenti objektív és szubjektív tényezők ellenére a hatvanas években és a hetvenes évek elején olyan helytörténeti munkák is napvilágot láttak, amelyek számos új adattal, összefüggéssel gazdagították nemzeti történetünket — sajnálattal kell konstatálni, hogy az azóta készült országos monográfiákban nagyon kevés nyomát láthatjuk ezeknek.

A megyében folyó helytörténetírás meglehetősen sajátosságokkal rendelkezik. Az elmúlt közel két évtized alatt, egy viszonylag rövid felkészülési szakasz után, összegező munkák készültek. A Nógrád megye történetét, Salgótarján, Balassagyarmat, a szénbányászati, az acélgár stb. múltját feldolgozó monográfiák alapjaiban sikeres és maradandó alkotásoknak bizonyultak. A sikerhez — a helytörténetészek rangos tevékenységén túl — a megye szellemi (és anyagi) erőinek összefogására volt szükség. Az országos kutatóműhelyekkel együttműködő helyi szerzők megmutatták, hogy igényes feladatokra is képesek. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megjelent monográfiák számos részterületet hagytak figyelmen kívül, vagy csak perifériásként érintették azokat.

A tények mindenesetre azt mutatják, hogy a kétségtelenül fennálló problémák ellenére a „helyi történetírás” jól szolgálta az egészséges lokálpatriotizmus, s nemzeti és szocialista hagyományok feltárásának, közkinccsé tételének ügyét. Ugyanakkor (ha nem is mindig tudatosan és a tudományosság elveinek szem

előtt tartásával) a helyi adatok, összefüggések feltérképezése révén objektíve hozzájárult a nemzeti történelem sokoldalúbb feltárásához. Azt is megállapíthatjuk tehát, hogy a helytörténetírás extenzív szakasza befejeződött, elő kell készíteni (a hetvenes évek elején meginduló folyamatra alapozva) a minőségi fejlesztést jelentő intenzív periódust.

Az előrelépéshez szükséges szervezeti feltételeket, tartalmi és módszertani elveket azonban csak a helytörténetírásban érdekelt intézmények, szervezetek eddigénél jobb összefogása útján lehet megteremteni, megalkotni. A szervezeti kérdések közül kiemelkedően fontosnak tartom egy olyan közép- és hosszú távú (öt- és tizenöt éves) megyei program elkészítését, amely egyaránt előrejelzi az intézmények és a különböző gazdasági egységek, szervezetek által tervezett önálló könyvek, füzetek, tanulmánykötetek, évkönyvek célját és tartalmát, várható terjedelmét, példányszámát, utal szerzői kollektívájának összetételére. A helytörténeti kiadványok közép- és hosszú távú tervével kapcsolatos elképzeléseket előzetesen egyeztetni kellene az illetékes főhatóságokkal, a szaktudományi intézetekkel: erre most kedvező lehetőséget teremtenek az esedékes középtávú tudománypolitikai, közművelődési, közoktatási tervek.

Szervezés kérdése, hogy a megyei folyóiratok, napilapok, alkalmi kiadványok helytörténeti jellegű anyagait be lehessen illeszteni a megyei programba. A megyei helytörténeti aspektusú, évfordulós megemlékezések szervezeti koordinációját is hatékonyabbá kell tenni. Szükséges továbbá a tudományos ismeretterjesztés, valamint a tudományos társaságok helytörténeti vonatkozású tevékenységét is összehangolni. (E téren a TIT és a METESZ együttműködésének kezdeti eredményeire lehet és kell alapozni.)

Sokkal bonyolultabb feladat a helytörténeti tevékenység újabb tartalmainak kimunkálása úgy, hogy a helyi és országos célkitűzések összhangba kerüljenek, s a színvonal is emelkedjen. Tudomásul kell vennünk, hogy a nagyobb volumenű megyei összegezesek, monográfiák ideje lejárt, előtérbe kerültek ugyanakkor a szocialista gazdaság, a társadalom, az ideológia, a kultúra történeti kérdései, a regionális kutató és feltáró tevékenység. Eddigi kísérleteink — mint pl. a földosztás Észak-Magyarországon, a palóckutatás eddigi eredményei —, azt bizonyítják, hogy a regionális kutatások a legalkalmasabbak a helyi és országos, az általános és az egyes között fennálló ellentmondás felszámolására. A kulturális hagyományok, a munkáséletmód, a forradalmi és ellenállási mozgalom területén számos azonos vonással találkozunk pl. az észak-magyarországi régióban — ezek kutatási programja nagyszerűen koordinálható a miskolci akadémiai bizottság munkája által.

Molnár Pál

Helytörténetírás — „helyi” kritika?

A kérdés jogos, bár erősen sarkított. Lényegében arról van szó, hogy a most folyó eszmecsere egyik, szinte minden résztvevő által érintett kérdése a helytörténetírás és az országos történetírás viszonya. A korábbi hozzászólások más-más oldalát érintették a kérdésnek, így jómagam is a probléma egy újabb vetületéről szólok. Tudniillik arról, hogy beszélhetünk-e a megyében a történeti kritikáról?

A kérdés jogosságát az is alátámasztja, hogy a Századok 1978. évi 2. számában Hanák Pétertől rendkívül figyelemre méltó összegzés jelent meg *Szakmai kritikai és értékrend a történettudományban* címmel. Az abban olvasottak azt látják igazolni, hogy a történeti kritika *mint olyan* országosan a mélyponton van.

Nos, ami a megyei viszonyokat illeti, megállapításunk szerint itt történeti kritika egyáltalán nincs. Mert ami megjelent ilyen címszó alatt, az nem éri el, meg sem közelíti Hanák Péter elvárását, amely szerint „az elmélyült, távlatos” kritika „az új összefüggések, új gondolatok méltánylását is, a tévedések, vitatható tételek bírálatát is szakszerű és elvi elemzéssel fej-

ti ki...” (Hanák Péter további fejtegetéseit, amelyek a kritikán belüli értékrend helyzetéről szólnak, a további elkeserítő tapasztalatok elkerülése érdekében meg sem kíséreljük a megyei viszonyokkal összevetni.)

De hát miért hiányzik ez az elemző szakmai bírálat, a közönség számára is oly fontos, irányító támpontot adó kritika?

Az utóbbi két-három évben Nógrád megyében több helytörténeti kiadvány látott napvilágot, amelyek színvonala — a korábban hozzászólott Horváth István megállapítása szerint — „rohamosan zuhan”, s ennek csak egyik oka a szerző által említett „kivagyiság” s „direkt igények”. A másik fő ok véleményem szerint az, hogy pillanatnyilag úgy írhat bárki helytörténeti művet, tanulmányt, hogy azt bármilyen elemzés, segítő-kész és javító szándékú jótanács is követné a szakvélemény részéről. (Már most megjegyzem, hogy a kritikán nem csupán a hibákat, hiányosságokat feltáró, tisztázó írásművet értem, hanem azt is, amelyben az eredmények méltatása, a mű tudományos értékeinek megítélése is szerepel. Mert ha csak az utóbbi van jelen, az már nem kritika, hanem lekötelezett báráti gesztus.)

Állításaim igazolására több irányú vizsgálódást végeztem. Megnéztem például, hogy milyen bírálatok jelentek meg az utóbbi években a Palócföldben. (Azért itt elsősorban, mert a megyei fórumok közül ez az egyetlen, amely helyt ad ilyen jellegű műveknek.) Minden év első felében Sch M. tollából összefoglalás jelenik meg az elmúlt esztendő helyismereti kiadványairól. A szerző kimondott szándéka szerint sem kíván kritikát írni (nem is tudná megtenni a rendelkezésre álló pár szerzői oldalnyi terjedelemben), csak rövid ismertetésekre szorítkozik hát, ha néha elejt is kritikai jellegű közbeszúrákat.

Megnéztem továbbá azt is, hogy a legutóbbi évek legjelentősebb vállalkozásáról, a Balassagyarmat-monográfiáról jelent-e meg kritika. Nem, mert ami napvilágot látott, az nem kritika, hanem tartalmi ismertetés. A recenzens (más szó nem való ide) fejezetről fejezetre végigköveti a monográfiát, és csak a végén ejt egy-két bíráló szót. Tökéletesen megfelelt így Hanák Péter definíciójának, miszerint az ilyenfajta recenzio a szonátaformához hasonló, mely a „szerzőt és a témát bemutató rövid allegro tétellel kezdődik... ezt követi a tartalmat kivonatoló, itt-ott kommentáló andante tétel. A zárótétel többnyire rövid, inkább kódának nevezném, ellenpontozott két „mindazonáltal”. (Érdekes módon hasonló szonátaépítkezésű a Századok múlt évi 2. számában megjelent kritika is az említett monográfiáról. Azzal az eltéréssel, hogy bár itt is ismerteti a tartalmat a szerző, de a végén az egyik „mindazonáltal” — a bíráló szempontú — elmarad, s csak a második, a dicsérető jellegű marad meg. Ide kívánczok, hogy megyei kiadvány országos lapban való ismertetése unikumszámba megy, s ez egyúttal értékmegítélés is lehet!)

Nem kívánom kétségbe vonni a monográfia valóban meglevő érdemeit, hiánypótló szerepét, de azt minden megyei történettel foglalkozó szakember tudja, hogy a szakmában igenis komoly hiányosságok vannak, amelyekről említés csak „házi” beszélgetések keretében történik. Hogy mást ne mondjak, és csak a saját területemnél maradjak: a sajtótörténeti vonatkozású részek döntő mennyiségben téves, rossz adatokat, megítéléseket tartalmaznak, több esetben egymásnak ellentmondóak stb. Ami azért is sajnálatos, mert 1945-ig bezárólag a megyei sajtókiadásban Balassagyarmat az elvitathatatlan főszerep. De ilyen szemléletű elemzés nem jelent meg a műről, és így erősen kérdéses, hogy a két említett recenzio milyen hasznosítható adalékokat ad a további helyismereti munkához?

Van egy másik példa. Kíváncsi voltam, jelent-e meg kritika a salgótarjáni Kohász Művelődési Központ százéves történetét bemutató könyvről, amely véleményem szerint a megyei helytörténetírás mélypontja, mind szerkezeti, mind forrásfeltárási, stílári és nyomdai szempontból. Mindössze huszonkét sort írtak róla (a Palócföldben), amelyben ugyan bírálják az említett hiányosságokat, de végül az utolsó gondolat itt is a „mindazonáltal” szellemében fogalmazódott. Pedig ebben az esetben igazán szükségeltetett volna az elemző, tanulságokat levonó, komoly szakmai értékelés. (A helyi napilapban megjelent ismertetés természetesen nem lépett fel kritikai igénnyel.)